

Надія Супрун-Яремко,
Богдан Яремко

МУЗИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Тарас Шевченко і Гнат Хоткевич (1877–1938) — два імені, одне з яких — ім'я геніального поета, засновника нової української літератури й нового етапу в історії українського і російського живопису та графіки, друге — видатного письменника, вченого, музиканта, культурного діяча, який брав активну участь у створенні національного обличчя української культури ХХ ст. і загинув під час сталінських

репресій в 1938 р. Представники різних соціально-історичних епох і масштабів таланту, Т. Шевченко і Г. Хоткевич згадуються поруч, що пояснюється об'єктивними причинами, пов'язаними з тими прогресивними ідеями і традиціями художньо-морального феномену українського спадкоємного міжнародного і національного універсалізму, що були закладені у ХVІІІ ст. великими українськими просвітителями — Феофаном Прокоповичем (1677–1736) і Григорієм Сковородою (1722–1794) — та продовжені Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Борисом Грінченком, Агатангелом Кримським та іншими діячами нового часу.

Українські митці, зокрема Т. Шевченко і Г. Хоткевич, будучи яскравими представниками різночасових періодів у розвитку національної духовності, своїми діями творили, збагачували і утверджували своєрідний «ланцюг» у безперервному духовному процесі, який є сутністю цілісної української культури. Більш конкретна підстава, що дозволяє поєднувати імена Тараса Шевченка і Гната Хоткевича, торкається постановки питання: який внесок зробив Г. Хоткевич у музичну Шевченкіану?

Упродовж всього 40-річного творчого шляху Г. Хоткевич досліджував, художньо втілював і популяризував життя й спадщину Великого Кобзаря, зокрема як композитор і організатор музичної справи у його рідному Харкові. Ось деякий перелік тематичних концертних заходів, які влаштовував він з організованими ним художніми колективами: з Харківським Національним хором — концерти «Музичний паралелізм» (критично-порівняльний показ творів різних українських композиторів на один Шевченковий текст), «Історичний розвиток композицій до поезії Т. Шевченка» (творчість народна, анонімна, дописанківська, лисенківська та сучасної діб); з художньо-вокальним кварте-

том — «Концерт пам'яті Шевченка», який у 1922 р. повторив програму першого вечора, присвяченого поетові, що відбувся у 1862 р. в Харківському університеті; «Концерт пам'яті Шевченка», влаштований 10 березня 1924 р. в Харківському драмтеатрі ім. Т. Шевченка («Березіль») за участю хору з 300 осіб під керівництвом Г. Хоткевича.

Дослідження композиторської спадщини Г. Хоткевича, зокрема солоспівів і хорів на слова Т. Шевченка, становить певну складність. По-перше, тому що Хоткевич не мав офіційної музичної освіти (був інженером-технологом). По-друге — через мізерно малу кількість друкованих за життя композитора музичних творів (28 із 400 рукописних). Серед цих останніх — 7 солоспівів і 8 хорів на слова Т. Шевченка, кожний з яких у 1930-х рр. «знаходив» своїх виконавців з-поміж представників кращих артистичних сил Харкова.

Музичні здібності Хоткевича виявилися в ранньому дитинстві і далі безперервно розвивались і збагачувались, але не в музичних закладах, а переважно в середовищі народних музикантів, зокрема незрячих кобзарів. Автобіографічні дані свідчать, що в роки учнівства (Харківське реальне училище) і студентства (Харківський технологічний інститут) він вчився гри на скрипці у приватного вчителя і навіть самостійно силився розумувати «Крейцерову сонату» Л. Бетховена. Музично-творче мислення Хоткевича, таким чином, формувалося під впливом потоку фольклорного матеріалу з його всеохоплюючою доцільністю, а розширенню творчих можливостей і розвитку худож-

давало можливість правильно орієнтуватися в питаннях музичної форми, гармонії, поліфонії, координації музичних і поетичних структур. Композиторський професіоналізм Г. Хоткевича, який найповніше і своєрідніше виявився в творах на слова Т. Шевченка, демонструє живе й творче використання величезних і глибинних знань автора в галузі українського пісенного й інструментального фольклору. Детальніше розглянемо музичну шевченкіану Хоткевича-композитора.

Солоспів «У гаю, гаю вітру немає» створений на слова початкового уривка розділу «Титар» з героїчної поеми Шевченка «Гайдамаки»; «Сонце гріє, вітер віє» — на слова вірша «На вічну пам'ять Котляревському»; «Тополя» («По діброві вітер віє») озвучує текст вступного фрагменту з однойменної балади Шевченка, в основу якої покладений соціально-конфліктний романтичний сюжет народного повір'я про перетворення дівчини в дерево. «Минає неясний день мій» написаний на текст другої строфи з поеми «Невольник». В основу солоспіву «Ой не п'ються пива-меди» покладений типовий для низки чумацьких пісень мотив умираючого в степу від епідемії молодого чумака. Солоспів «Чи винна голубка» створений на текст уривка з романтичної балади Шевченка «Причинна» і є вільною обробкою народної пісні «Така її доля».

нього смаку сприяло вивчення класичної вітчизняної і зарубіжної музики. Прекрасну, хоча і недовгу школу композиторського професіоналізму Хоткевич пройшов у 1899 р. під керівництвом М. Лисенка, коли, тимчасово звільнений з інституту за участь у студентських політичних заворушеннях, подорожував з його хоровою капелюю як бандурист-соліст. Розвинена художня інтуїція, творче спілкування з народними музикантами і М. Лисенком, значні досягнення в кобзарському виконавстві та науково-теоретичних дослідженнях українського народного і професійного мистецтва — усе це

Солоспів «Ой я свого чоловіка» — соціально-побутовий твір, в якому музично-поетичними засобами відтворюється драматична сценка з життя кріпацької сільської родини. Вірш, як і музику солоспіву, умовно можна поділити на два контрастні семантичні розділи: в першому (I, II, III куплети) оповідь ведеться від імені легковажної жінки — дружини і матері, — яка відправила до Криму свого чоловіка-чумака і сильно загуляла; в другому (IV, V, VI куплети) відтворюється картина повернення чоловіка і розмова його з голодними й недоглянутими дітьми. Уміле вживання формоутво-

рюючих принципів західноукраїнського народномузичного мистецтва, зокрема коломийки, стало органічною сутністю композиторського мислення автора-сложанина, а його солоспів «Ой я свого чоловіка» — одним із зразків втілення цих принципів у вокальній творчості. Глибока внутрішня драматургічна єдність поетичних

і музичних структур, спільність мелодико-інтонаційного матеріалу роблять цей твір Г. Хоткевича близьким до стислої й цільної оперної сцени з конкретними особистими стосунками діючих осіб у динамічних умовах соціально тривожної ситуації.

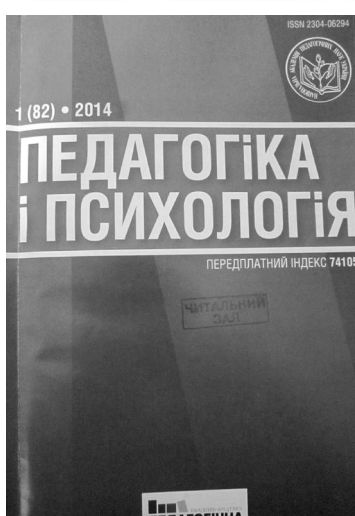
Цільне місце у композиторській творчості Г. Хоткевича займає хорова музика. Прекрасний знавець національного гуртового співу, організатор і керівник багатьох хорових і ансамблевих колективів, композитор створив велику кількість творів хорового мистецтва, з яких, на жаль, лише десять були надруковані. Серед цих останніх — вісім на слова Т. Шевченка: одноголосі «Тече вода», «Зоре моя вечірняя», «Наш отаман Гамалія», «пейзажний» мішаний хор без супроводу «Защебетав жайворонок», що озвучує текст фрагменту з балади Шевченка «Причинна», мішаний чотириголосий хор «Ой діброва — темний гаю!», мішаний, з фортепіанним супроводом хор «Попід горою яром, долом» з поеми Т. Шевченка «Катерина», мішаний хор з фортепіанним супроводом «Реве та стогне Дніпр широкий».

Для прикладу, «Садок вишневий коло хати» — триголосий однорідний хор у супроводі фортепіано на текст однойменного вірша Т. Шевченка, в якому відтворюється ідилічна картина весняного вечора в українському селі. Уся в цілому хорова мініатюра є зразком надзвичайно тонкої, ніжної кантиленної лірики, пройнятої інтонаціями вальсової пісенності, що навіяні, очевидно, близькою ритміко-інтонаційною будовою народних варіантів пісень на цей Шевченківський текст.

Розгляд друкованих зразків музичної творчості Гната Хоткевича в галузі шевченкознавства переконливо засвідчує їх пізнавальну й неминущу науково-мистецьку цінність. Адже на фоні соціальних катаклізмів початку ХХ ст., а пізніше — загального культурного підйому в умовах жорстокого адміністративно-репресивного періоду 1920–1930-х рр. потужна й різнобічна діяльність митця була спрямована на вільний розвиток української духовності і робила посильний внесок в єдиний актив художньої Шевченкіани.

ПРО ШЕВЧЕНКА ЯК ПЕДАГОГА

Своє бачення Тараса Шевченка як педагога, ставлення Великого Кобзаря до навчання та виховання, розуміння геніального поетом педагогічних проблем розкрив кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти, науковець кафедри педагогіки вищої школи нашого інституту Д.М.Скільський у статті «Освітньо-виховні проблеми у творах Т.Г.Шевченка», опублікованій науково-теоретичним вісником НАПН України «Педагогіка і психологія». Статтю рекомендував до друку дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор М.Б.Євтух. У публікації проаналізовано важливі питання народної освіти та національного виховання, що їх розробив Т.Г.Шевченко в поетичних, прозових творах та листах. Виокремлено й систематизовано його педагогічні ідеї, зроблено особливий наголос на їхній актуальності. Автор статті зауважує, що відому повість Тараса Шевченка «Близнята» слід віднести до художніх педагогічних творів, бо в ній розкрито ідеал освіченої людини як людини широкої розумової культури і всебічних знань, здатної застосовувати їх практично для національного блага, та постійно перебува-

ти в стані самоосвіти і самовиховання. Багато місця приділяється характеристиці Шевченкового «Букваря южнорусского», якого поет написав для українських недільних шкіл, в якому знайшли відображення прогресивні педагогічні ідеї того часу і де були поєднані вимоги народної та наукової педагогіки. Зокрема, в цій невеликій за обсягом книжечці (24 стор.) були й абетка з великих і малих, друкова-

них і писаних літер, склади, тексти для читання й засвоєння напам'ять, і цифри до 100. Шевченко відкинув застарілий і важкий буквоскладовий метод навчання грамоти і спрямувався до нового, ефективного звукового аналітико-синтетичного методу навчання читання. Підкреслюється, що подані в Шевченковому «Букварі...» тексти для читання і запам'ятовування — це переважно яскраві взірці української усної народної творчості національно-патріотичної та морально-релігійної спрямованості. Творчість Тараса Шевченка підтверджує, робить висновок автор статті, що хоча Великий Кобзар не був професійним педагогом, однак від природи володів найціннішою професійно-педагогічною рисою — любов'ю до дітей, тому не тільки прагнув до роботи над рідномовними підручниками для народної освіти в підневільній Україні, а й у своїх поетичних, прозових творах і листах висловив цінні думки з питань народної освіти й виховання, порушив низку гострих педагогічних проблем, більшість з яких суттєво збагатили національну педагогіку, увійшли до її золотого фонду, не втратили свого значення в сьогоденні.